

Вісник

2·2000

Іван Васильович вже на пенсії, але продовжує шляхетну справу дослідження історії краю та збереження його пам'яток. Зараз дослідник працює над встановленням шляху армії Б. Хмельниць-

кого на Поділлі під час визвольної війни 1648 – 1654 рр., пише історію свого села Сергіївка досліджує поселення литовського періоду XIV – XV ст. на його території.

Діна ФОМЕНКО

БЕЗБОРОДЬКИ І ГІМНАЗІЯ ВИЩИХ НАУК У НІЖИНІ. ЛІТОГРАФІЧНІ ПОРТРЕТИ

Не є таємницею, що з давніх часів Україна втрачала своїх найосвіченіших і талановитих синів, які, опиняючись поза країною, збагачували інші культури. Така доля спіткала й Олександра Андрійовича Безбородька – нащадка старовинного українського роду, випускника Київської духовної академії. Граф О. Безбородько обіймав цілий ряд високих державних посад, у тому числі й такі дуже відповідальні, як керівника колегії іноземних справ і канцлера Росії. За підрахунками істориків, він підписав близько десяти тисяч державних актів, із яких 894 ввійшло до Повного зібрання російських законів¹. О. Безбородько був сміливою людиною, бо ж чи не ознакою мужності був захист О. Радичева*, страту якого за «Путешествие из Петербурга в Москву» лише в останню мить було замінено довічним ув'язненням? Можна стверджувати, що в останню чверть 18 ст. у внутрішніх і зовнішніх справах Росії першу роль відігравав саме О. Безбородько, хоча до фаворитів Катерини II не належав. Після

П. Ф. Борель. Портрет графа Іллі Андрійовича Безбородька. Літографія. (З прижиттєвого живописного портрета (1796 – 1797) Й. Б. Лампі-старшого).

* Унікальний літографічний прижиттєвий портрет «державного злочинця» О. Радичева роботи італійця Джованні Вендраміні зберігається у Секторі естампів та репродукцій Національної бібліотеки України ім. Вернадського.

Граф Александр Григорьевич Кушелев-Безбородко. Литография.

її смерті, маючи вплив на Павла I, Безбородько домогся відновлення в Україні Генерального суду і деяких установ Гетьманщини, скасованих, як відомо, царицею. За своє життя граф одержав багато нагород, відзнак, титулів і земель і був чи не найзаможнішою людиною в Росії, дуже освіченою, яка до того ж добре розумілася на мистецтві. То ж не випадково він не пожалкував коштів на придбання унікальної колекції полотен західноєвропейських майстрів.

Закінчуючи свій життєвий шлях 1799 р. неодруженим і залишаючи свою величезну спадщину братові Іллі Андрійовичу, О. Безбородько зажадав чималу її частину спрямувати на освіту. Обміркувавши це бажання брата, молодший Безбородько вирішив, що найкращою пам'яттю йому буде створення на

Портрет графа Александра Григорьевича Кушелева-Безбородька. Литография.
(З живописного портрета Франца Крюгера).

батьківщині, тобто в Ніжині, Гімназія вищих наук, яка б носила ім'я Олександра Безбородька.

Це було б «благодетельно для дворян, а також для других сословий молодых людей, не имевших, по своему недостаточному состоянию, способов к приличному образованию»². Планувалося, що заклад має займати проміжне становище між університетом і звичайною гімназією. Дев'ятирічний термін навчання в ній мав поділятися на три відділи по три роки кожний. Перші два давали б знання в обсязі гімназії, а програма третього відділу надавала б вищу освіту з фізико-математичних, природничих та гуманітарних наук. Значне місце мали посісти в ній і т. зв. політичні науки: логіка, філософія і право.

Імператор Олександр I указом Сенату в липні 1805 р. затвердив прохання І. Безбородька про створення закладу, і граф того ж року розпочав будівництво навчального корпусу на ділянці з величезним садом, що належала йому в Ніжині, за проектом швейцарського архітектора з Лугано Алоїза (Луїджі) Руска³.

Щодо проекту програми закладу, то 1810 р. він був переданий імператором на перегляд міністру народної освіти графу А. К. Розумовському⁴. Ознайомившись з проектом, граф, людина відповідальна, з ним не погодився і разом із І. Мартиновим та М. Сперанським створив новий проект, який і був схвалений.

* За вісім років перебування в Росії Руска створив кілька проектів, за якими було зведено церкву в Сімферополі, гостинний двір у Києві (1809), торгові ряди в Білій Церкві (1809–1814) і Триумфальну арку в Диканьці (1818).

** У Секторі естампів та репродукцій НБУВ зберігається нещодавно атрибутований рідкісний прижиттєвий літографічний портрет А. К. Розумовського роботи визначного майстра австрійця Йозефа Крюгера (Josef Krueger).

*Й. Кризубер. Прижиттєвий портрет графа
Андрія Кириловича Розумовського. 1834.
Літографія.*

І хоча все для відкриття Гімназії вищих наук у Ніжині було зроблено, та 1815 р. І. Безбородько помер, не дочекавшись її відкриття. За цей час почав діяти Царськосельський ліцей (1811), в якому одержав глибокі й всебічні знання онук Іллі Андрійовича Олександр Григорович Безбородько.

Маємо всі підстави вважати, що між пожертвуванням графа І. Безбородька і заснуванням Царськосельського ліцею існує деякий зв'язок саме в тому, що прилюдно заявлена графом потреба створення для України оригінального вищого навчального закладу, аналогів якому ще не було, примусило прискорити створення подібного закладу поблизу Петербурга.

Рід Безбородьків по чоловічій лінії згасав, тому, коли 1816 р. онуку Іллі Андрійовича Олександру виповнилося шістнадцять років (син дочки Любові і її чоловіка, адмірала Г. Г. Кушелева), указом імператора Олександра І він став іменуватись Кушелев-Безбородько. Так об'єдналися роди, які мали глибоке коріння в Україні.

Треба віддати належне наполегливості двадцятирічного Олександра Кушелева-Безбородька, бо саме він, долаючи бюрократичну тяганину з прийняттям статуту закладу, спираючись на графа В. Кочубея, відкрив, нарешті, 4 вересня 1820 р. так довго очікувану Гімназію вищих наук у Ніжині і, ставши попечителем, дуже багато зробив для подальшого її існування й розвитку. Зокрема, на базі гімназії було відкрито Ніжинський фізико-математичний ліцей, який за своєю програмою й рівнем викладання відповідав університету, залишаючись при цьому закритим навчальним закладом.

Літографічні портрети братів Олек-

сандра й Іллі Безбородьків зробив чудовий російський гравер Петро Федорович Борель, котрий закінчив 1855 р. Академію мистецтв у С.-Петербурзі акварелістом, але славу й нагороди здобув як літограф. Шершава поверхня літографічного каменю дала змогу нанести соковиті лінії і досягти найбільшого ефекту в м'якому тоновому моделюванні облич. Борель зробив гравюри з живописних портретів, створених видатним австрійським майстром Йоганом Баптистом Лампі-старшим (Johann Baptist Lampi).

За шість років перебування в Росії (1791 – 1797) Лампі виконав кілька доволі виразних портретів, написаних ним у широкій, вільній манері, характерній для віденської школи живопису того часу. Це портрети Катерини II і Павла I, князів П. Зубова і М. Юсупова, графів С. Потоцького й О. Мусіна-Пушкіна та ін.

Відомо, що О. Мусін-Пушкін, який на той час був президентом Академії мистецтв, використав перебування Лампі в Росії, попросивши того скласти план навчання художників. Думки митця з цього приводу слушні й досі. Так, Лампі вважав доцільним, аби студенти Академії мистецтв з перших кроків навчання пи-

П. Ф. Борель. Портрет графа Олександра Андрійовича Безбородька. Літографія.
(З прижиттєвого живописного портрета
(1796 – 1797) роботи Й. Б. Лампі-старшого)

Александр Безбородко

сали фарбами, щоб добитися сміливості й легкості пензля. Лампі висловлювався також і проти заборони навчання в академії кріпаків: «Академия должна быть свободной и открытой для всех лиц, одаренных от природы особенным вкусом к изящным искусствам»⁴. І, нарешті, він вважав за необхідне надавати пільги вітчизняним викладачам академії, які своєю працею і здібностями примножували славу країни, формуючи зміну, спроможну надати блиску тій славі і, навпаки, недоцільним давати гроші в руки тих, хто має на меті особисті інтереси. Цей захист вітчизняних художників є дивним в устах іноземця, бо ж відомо, що наприкінці 18 ст. російський царський двір надавав перевагу не своїм, а заїжджим майстрам. Усе це добре характеризує Й. Лампі. Залишається лише додати, що видатний український живописець 18 ст. В. Боровиковський — його учень.

Першим директором створеної 1820 р. в Ніжині Гімназії вищих наук О. Безбородька став В. Г. Кукольник, батько відомого поета і драматурга Нестора Васильовича Кукольника. Нащадок древнього роду з Галичини, людина енциклопедичних знань, В. Г. Кукольник при бажанні міг викладати право, історію, математику, фізику, курс літератур і мов, до єврейської включно, або все разом. Обраний 1819 р. першим ректором С.-Петербурзького університету, він відмовився від цієї посади, бо, добре обізнаний в справі освіти, завжди мріяв про незалежну самостійну діяльність.

Автор доволі великого (34, 5 x 28 см) літографічного портрета Василя Григоровича Кукольника, особу якого нещодавно встановлено автором статті, поки залишається невідомим.

Де б не був попечитель Гімназії вищих наук О. Кушелев-Безбородько, він завжди пам'ятав про улюблений навчальний заклад у Ніжині. З Німеччини, Австрії, Франції, Італії, Швейцарії він привіз для бібліотеки Ніжинської гімназії 2500 томів добірних видань. Спілкуючись з професорами різних навчальних закладів Європи під час поїздок, він цікавився методами викладання, програмами, підручниками, обладнанням для класів, оглядав приміщення, ознайомився з інститутом Йогана Генріха Песталоцці, докладно вивчаючи його систему освіти тощо. Все вартує уваги в сфері освіти й мистецтва не обминало його допитливого погляду і неодмінно впроваджувалося в Ніжині. Граф постійно щось робив для закладу: чи то для бібліотеки або кабінетів, чи то для зовнішнього оздоблення будівлі або церкви при ній. До 25-річчя закладу він

*П. Ф. Борель. Портрет графа Григорія
Олександровича Кушелева-Безбородька.
Літографія. (З фотографії С. Л. Левицького)*

подарував цілу картинну галерею, полотна якої представляли різні школи живопису: німецького, французького, італійського, іспанського, фламандського, російського. Зробив він це для того, щоб «картини сини, був размещены в свободных залах здания лицея, могли служить к развитию изящного вкуса воспитанников и остались бы навсегда собственностью заведения»⁵.

Літографічний портрет цієї чудової людини роботи вже згаданого П. Бореля з живописного твору німця Франца Крюгера маємо в фондах Сектору естампів та репродукцій НБУВ. У 1830-і рр. мистецтво Німеччини було на підйомі. Цей розквіт дав світу багатьох визначних митців, серед яких гідне місце посідає професор Берлінської академії мистецтв з 1825 р. визначний портретист Франц Крюгер.

Ще 1828 р. О. Кушелев-Безбородько одружився з кн. Олександром Миколаївною Репніною, відомою і родом своїм, і вродою, і багатством, але, головне, вона подарувала йому щастя. На жаль, воно було не довгим. Через шість років після одруження Олександра Миколаївна померла, залишивши двох синів і двох дочок.

Після смерті О. Кушелева-Безбородька попечительство над Ніжинським ліцеєм 1855 р. перейшло до його старшого сина двадцятирічного Григорія Олександровича, першим кроком якого на цій ниві було придбання для ліцейської бібліотеки рукописів три роки тому померлого М. В. Гоголя* і власноручних його листів до поета М. Я. Прокоповича. Граф також замовив для ліцею пetersбурзьким художникам копії живописних портретів свого батька Олександра

Григорій Олександрович Кушелев-Безбородько

Григоровича (з Ф. Крюгера), М. В. Гоголя (з Ф. Моллера), Е. П. Гребінки (з А. Мокрицького) і Н. В. Кукольника (з К. Брюллова). До пожертвувань графа Григорія Олександровича треба додати ще й зоологічний кабінет.

Літографічний портрет останнього з Безбородьків Григорія Олександровича (помер бездітним 1870 р.) зроблено з фотографії Сергія Львовича Левицького, твори якого відзначалися високим професіоналізмом і витонченим смаком. Цим високим художнім критеріям відповідає й створена Левицьким серія портретів російських письменників, котрі й досі є, без сумніву, визначною подією. Невідомо, скільки цих портретів встиг зробити майстер, але сімнадцять із них були знайдені у 1980-х рр. в альбомі М. Ф. Корш в Державному історичному музеї в Москві⁶, просто неперевершені.

Так склалося, що 1862 р. молодим і

* М. В. Гоголь закінчив Гімназію вищих наук в Ніжині 1828 р.

Невідомий гравер. Портрет Василя Григоровича Кушелева. Літографія.

неодруженим помер молодший брат графа Григорія Олександровича Микола Олександрович Кушелев-Безбородько, випускник пажеєвського корпусу, кавалергард. Людина вкрай невибаглива до всього в житті, він мав дві пристрасті: любов до подорожей і до мистецтва. За своє коротке життя (28 років) Микола Олександрович об'їздив усю Росію, побував у багатьох країнах на всіх континентах, навіть у маловідвідуваній європейцями частині Африки, і скрізь його цікавили твори мистецтва: гарно ілюстровані книги, фарфор, зброя, картини, скульптури. Відвідуючи музеї, аукціони, магазини, майстерні художників, він купував твори, нічого не шкодуючи, коли йшлося про справжній витвір мистецтва. Розумний, інтелігентний, освічений, з чутливим серцем, наймолодший Кушелев-Безбородько водночас багато допомагав художникам, вважаючи за краще при цьому залишатися невідомим.

Перед смертю граф М. Кушелев-Безбородько заповів усю так дбайливо зібрану ним велику і прекрасну колекцію з 471 картини і 30 мармурових статуй

С.-Петербурзькій академії мистецтв «для составления публичной галереи, открытой постоянно для художников и публики, допускаемых без стеснения в форме одежды»¹. Славнозвісну «кушелевку», значну частину якої складали твори західноєвропейських майстрів першої половини 19 ст. вивчало потім кілька поколінь художників.

Так само у свій час його дід О. А. Безбородько пожертвував свою картинну галерею з 300 полотен Ермітажу і батько О. Г. Кушелев-Безбородько подарував зібрані ним 175 картин Ніжинському ліцею.

Вони все життя творили добро. Чи не почуття безмірного жалю до дітей, що вмирали тисячами, і старих, які ледь животіли, спонукало графа Григорія Олександровича до створення притулків для немічних старих і закладів для виховання дітей до дворічного віку?

Попри всі катаклізми й життєві негаразди, досі живе в Ніжині дітище Безбородьків, один з найстаріших і найкращих вищих навчальних закладів нашої країни, назва якого протягом цих 180 років існування неодноразово змінювалася (тепер Ніжинський педагогічний інститут); живе в тому самому корпусі, збудованому на величезні кошти братів Олександра та Іллі Безбородьків, і в новому приміщенні; живе з тією лише різницею, що з 1939 р. цей заклад носить ім'я М. В. Гоголя.

1. *Історичний календар* 97 / Упоряд. А. Денисенко, В. Туркевич. — К., 1996. — С. 101—102.
2. *Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородько*. Изд. 2-е, испр. и доп. — СПб., 1881. — С. 156.
3. *Митці України*. Енциклопедичний словник / За ред. А.В.Кудрицького. — К., 1992. — С. 505.

4. Алексеева Т. В. Владимир Лукич Боровиковский и русская культура на рубеже 18–19 вв. — М.: Искусство, 1975. — С. 60.
5. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородько. Изд. 2-е, испр. и доп. — СПб., 1881. — С. 174.
6. Семенова И. Галерея русских писателей Сергея Левицкого. /Наше наследие. — 1989. — № 5. — С. 130 — 135.
7. Сборник биографий кавалергардов 1806 — 1908. // Под ред. С. Панчулидзева. — СПб., 1908. — С. 196.

Сергій МАЛЬКОВ, Леонід ІВАНОВ

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ СИГНАЛЬНОЇ ДУХОВОЇ МУЗИКИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

«І оживе добра слава, слава України...»
Т. Г. Шевченко

У перекладі з англійської «скавт» — це розвідник, або пластун. Початком скавтового руху можна вважати 1902 рік, коли старшина міліції, відомий письменник Ернст Сетон-Томпсон заснував у Південній Америці «Товариство березової кори», що ставило за мету наближення молоді до природи. Та хоча скавтова ідея Е. Сетон-Томпсона зародилася в Америці, честь організації світового скавтового руху належить англійському генералові Р. Баден-Повеллові, який втілював останню у ті організаційні форми, що поширились у всьому світі. Маючи за плечима великий педагогічний досвід, надбаний у військовій службі при навчанні новобранців, та великий організаторський хист, Р. Баден-Повелл засновує у 1907 році першу скавтову організацію в Англії, а 1908 видає книжку «Scouting for Boys», котра поширила скавтову ідею по всіх закутках Британської імперії, а після перекладу на іноземні мови стала підручником для скавтів усього світу.

В Україні перша скавтова організація була заснована при філії Академічної

гімназії у Львові під проводом П. Франка, але справжнім зародком українського скавтингу на Галичині був Улад, що заснувався у Львівській академічній гімназії 21 квітня 1912 року. Його фундатором, головою Верховної Пластової Ради був Олександр Тисовський. З 1920 року скавтовий рух у Галичині набирає масових форм. Поява підручника «Життя в пласті» (1921) привертає увагу до життя та праці українських пластунів багато симпатиків. Галицький пласт скавтингу звітував на сторінках згаданої книги перед європейськими колегами майже за 10-річний період. Підхоплена скавтова ідея була асимільована та пристосована до вимог українського життя, слово «скавт» замінено на українське «пластун», яке було запозичене у кубанських козаків.

Спільною ознакою для всіх українських пластунів Галичини була міжнародна пластова лілія жовтого кольору, переплетена державним гербом-тризубом.

